

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

2

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

2

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

2

Vilnius 2017

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2017
© Straipsnių autoriai, 2017

TOMASZ KEMPA

SUNKI KAIMYNYSTĖ? VILNIAUS STAČIATIKIŲ ŠV. DVASIOS VIENUOLYNO IR UNITŲ ŠVČ. TREJYBĖS VIENUOLYNO KONFLIKTAI XVII AMŽIUIJE

ANOTACIJA Šiame straipsnyje aptariami konfliktai, kildavę XVII a. Vilniuje tarp dviejų artimoje kaimynystėje įsikūrusių religinių centrų – stačiatikių Šv. Dvasios vienuolyno bei brolijos ir unitų Švč. Trejybės vienuolyno ir brolijos. Analizuojamos konfliktų priežastys, ginčų sprendimo būdai teismuose, seimuose ir valdovo dvare, taip pat kraštutinės šių ginčų pasireiškimo formos – sumaištys miesto gatvėse ir varžovų užpuolimai. Stačiatikių ir unitų vienuolynų konfliktas aptariamas kitų religinių konfliktų, vykusių XVII a. Vilniuje, kontekste.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: bažnytinė unija, brolijos, stačiatikiai, unitai, Vilnius.

1595/96 m. sudarius Bresto bažnytinę uniją kilo įvairaus pobūdžio konfliktų tarp Abiejų Tautų Respublikos (toliau – Respublika) Rytų bažnyčios tikinčiųjų, pasidalijusių į vienybės su Roma šalininkus ir priešininkus. Į šiuos ginčus taip pat įsitraukė kitų tikėjimų atstovai, Romos katalikai ir protestantai, iš jų labiausiai kalvinai. Vilnius buvo pirmasis miestas, kuriame ėmė reikštis opozicija prieš uniją. Ji atsirado dar keliolika mėnesių iki Lietuvos Bresto sinodui oficialiai paskelbiant apie bažnyčių susijungimą 1596 m. spalio mėnesį. Asmeniniu pasipriešinimo simboliu tapo pamokslininkas, anksčiau susijęs su Lvovo bažnytine brolija, Steponas Zizanijus (*Stefan Zizania*). Tačiau prieš unijos siekiančių hierarchų veiksmus protestavo ne tik jis. Dalis stačiatikių dvasininkų Vilniuje taip pat nesitaikstė su unija. Karščiausiai protestavo dvasininkai, susiję su Vilniaus brolija, Vasylis ir Gerasimas. Prieš uniją taip pat pasisakė miesto valdžioje buvę rusėnai, kreipdamiesi į kalviną, Vilniaus vaivadą Kristupą Radvilą Perkūną

(Krzysztof Radziwiłł „Piorun“), kad padėtų kovoti prieš bandymus primesti stačiatikiams bažnytinę uniją¹.

Tačiau miestiečių elito rusėnų grupė netrukus suprato, kad uniją stipriai remia karalius Zigmantas III. Be to, karalius akivaizdžiai palaikė uniją būtent Vilniuje. Tai lėmė, pirma, visų unitų metropolitų pastangos gauti karaliaus palaikymą: Mykolo Ragozos (*Michał Rahoza*, mirė 1599 m.), pirmiausia Ipatijaus Pocijeaus (*Hipacy Pocij*, metropolitu buvo 1599–1613), galiausiai Juozapo Benjamino Rutschio (*Józef Welamin Rutki*, metropolitu buvo 1613–1637). Antra, valdovas ir Respublikos unitų Bažnyčios hierarchai puikiai suprato, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) ir net visoje Respublikoje Vilnius buvo itin reikšmingas kaip tarpkonfesinis centras. Todėl tai, kas vyko sostinėje, turėjo veikti situaciją ir kituose LDK miestuose. Į unijos įgyvendinimą Vilniuje įsitraukė jos svarbiausi globėjai didikai – Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (*Mikolaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka“*), iš dalies ir jo broliai: Krokuvos vyskupas Jurgis ir Žemaitijos seniūnas Stanislovas, bet pirmiausia Lietuvos kancleris Leonas Sapiega (*Lew Sapieha*)².

Nepaisant šios veiklos, metropolito M. Ragozos laikais unija Vilniuje dar netriumfavo. Jos akivaizdžiai nerėmė Vilniaus archimandritai (iš Švč. Trejybės vienuolyno), o pradžioje jai nebuvo palankus ir tenykštis protojerėjus Ivanas Parfijanovičius (*Jan Parfienowicz*)³. Tik tada, kai 1599/1600 m. metropolitu tapo energingasis Ipatijus Pocijus, svarbiausias Bresto unijos kūrėjas iš visų Rytų Bažnyčios hierarchų, Vilniuje labai greitai įvyko pokyčių, naudingų unitų Bažnyčios raidai. Valdymo pradžioje Vilniuje, kuriame įsikūrė antroji – po Naugarduko – metropolito rezidencija, I. Pocijus perėmė visų sostinės cerkvių kontrolę, išskyrus ką tik (1596–1597 m.)⁴ pastatytą Šv. Dvasios (visas jos pavadinimas – Šv. Dvasios nužengimo) cerkvę. Unitų hierarchai bandė blo-

¹ T. Kempa, Współpraca prawosławnych i ewangelików na terenie Wilna w latach 1596–1603, *Silva rerum nova. Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*, Vilnius–Miensci, 2009, s. 155–161; T. Kempa, Wileńskie bractwo św. Ducha jako centrum obrony prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 21, 2004, s. 51–52.

² T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń, 2016, s. 196–227; T. Kempa, Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596), *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, r. 44, 2000, s. 109, 113–126. Plačiau apie Radvilos Našlaitėlio ir Leono Sapiegos paramą unitų Bažnyčiai: T. Kempa, Kanclerz Lew Sapieha a Kościół unicki, *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna*, red. K. Stępnik, Lublin, 2007, s. 27–42; T. Kempa, Мiкалай Крыштаф Радзiвiл Сiротка i Берасцейская унiя, *Arche*, 2015, nr. 6, s. 74–97.

³ T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 197, 200–201, 204; T. Kempa, Wileńskie bractwo św. Ducha..., s. 52–53.

⁴ Sklypas Šv. Dvasios cerkvei buvo parūpintas 1596 m., o pati cerkvė pastatyta 1597 m. Apie tai žr. D. Baronas, Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m., *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5: *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2012, p. 64–71.

kuoti jos statybą, pasinaudoję karališkąja administracija ir paties valdovo paliepimais, tačiau praktiškai tai buvo neįmanoma, nes cerkvė buvo pastatyta bajorų žemėje, kurią dovanojo Lietuvos senatorių žmonos seserys Valavičiūtės (*Wollowiczówny*): Smolensko vaivados Jono Abramavičiaus (*Jan Abramowicz*) žmona Dorota ir Lietuvos Bresto vaivados Kristupo Zenavičiaus (*Krzysztof Zenowicz*) žmona Teodora (Fedora). Abu vyrai buvo kalvinai⁵.

Taip susiklostė, kad cerkvė, prie kurios netrukus įsikūrė vyrų vienuolynas, stovėjo beveik priešais pagrindinį Vilniaus unitų centrą – Švč. Trejybės cerkvę ir prie jos esančius vyrų bei moterų vienuolynus. Abi cerkvės buvo Didžiojoje gatvėje, netoli Aušros vartų. Švč. Trejybės cerkvę ir vienuolyną unitai kontroliavo nuo XVII a. pradžios. Būtent su ja buvo susijusi garsi bažnytinė brolija, kuri XVI a. paskutiniojo dešimtmečio viduryje bandė inicijuoti reformas visoje Kijevo metropolijoje. Brolijos nariai buvo didžiausi Bresto unijos priešininkai. Kai Švč. Trejybės cerkvę užėmė metropolito I. Pociėjus žmonės, brolijos nariai persikėlė į Šv. Dvasios cerkvę⁶. Todėl nuo XVII a. pirmojo dešimtmečio pabaigos ją imta vadinti Šv. Dvasios brolija, kad skirtųsi nuo unitų brolijos, įsisteigusios 1607 ir 1608 m. sandūroje prie Švč. Trejybės cerkvės⁷. Vienuolynas (tiksliau, vyrų ir moterų vienuolynai) kartu su cerkve ir Švč. Trejybės brolija sudarė unitų centrą Vilniuje. Šv. Dvasios cerkvė, vienuolynas ir brolija lygiai taip pat buvo stačiatikių dvasinis bei intelektualinis centras ne tik Vilniuje, bet ir visoje LDK⁸. Tam turėjo reikšmės ir tai, kad prie vienuolyno veikė brolijos spaustuvė, kuri XVII a. pirmajame ketvirtyje buvo pagrindinė Respublikos stačiatikių spaustuvė, leidusi reikšmingus poleminius kūrinius⁹. Be to, o tai buvo svarbu, tuo metu apie Šv. Dvasios vienuolyną ėmė formuotis su juo susijusių kitų vienuolynų kongregacija, fundatorių sprendimu šie vienuolynai netiesiogiai pakluso Vilniaus stačiatikių archimandritui¹⁰. Kai unitų metropolitai bandydavo priversti jiems paklusti Vilniaus Šv. Dvasios cerkvę, vienuolyną ir broliją, arba atimti jų nuosavybę,

⁵ T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 216–217, 222–224; T. Kempa, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 53–54.

⁶ T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 245–246.

⁷ *Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией* (toliau – *АИОР*), т. 2: 1599–1637, Санктъ-Петербургъ, 1865, № 25, с. 42–43; T. Kempa, *Wydarzenia wileńskie z lat 1608–1609 – konflikt duchowieństwa obrządku greckiego z metropolitą kijowskim Hipacym Pocijem, Przegląd Wschodni*, t. XI, z. 3 (43), s. 462; D. Baronas, *Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.*, p. 52.

⁸ T. Kempa, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 60–61.

⁹ P. Chomik, *Drukarnie wileńskiego bractwa św. Ducha w XVII wieku, Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, red. Z. Abramowicz, Białystok, 2003, s. 361–371.

¹⁰ Vienuolynai Vijoje, Minske (Šv. Petro ir Povilo), Kupiacičiuose, Surdegyje, Drujoje, Nevelyje, Krūonyje, Ceproje, Hrozave (Šv. Jono), Sialece, Naujadvaryje, Prylukuose, vėliau taip pat Radvilų Kėdainiuose ir Zabłudove, T. Kempa, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 65.

turėtą dar iki Bresto unijos, šiuos ginčus dažnai tekdavo svarstyti Lietuvos seimeliams, kartais ir Respublikos seimams¹¹. Tuo tarpu 1617 m. įgyvendinant metropolito J. Rutskio reformą, Švč. Trejybės vienuolynas tapo Švč. Trejybės protoarchimandrito rezidencija. Protoarchimandritas vadovavo Bazilijonų kongregacijai, t. y. tapo visų Respublikoje buvusių unitų vienuolynų vyresniuoju. Faktiškai Vilniaus Švč. Trejybės protoarchimandrito pareigos buvo sujungtos su unitų metropolitų pareigomis¹². Taigi, Šv. Dvasios ir Švč. Trejybės vienuolynai bei apie juos susitelkę atitinkamai stačiatikių ir unitų bažnytiniai centrai buvo svarbūs ne tik LDK, bet ir visoje Respublikoje.

Nuo pat pradžių tarp šių unitų ir stačiatikių centrų vyko teisinių, turtnių ir religinių konfliktų. Unitų brolija ketino perimti stačiatikių Šv. Dvasios brolijos turtą argumentuodama tuo, kad ši brolija seniau veikė prie Švč. Trejybės cerkvės. Unitų metropolitams rūpėjo, kad jiems paklustų Šv. Dvasios brolija ir vienuolynas, ir tokiu būdu Vilniuje faktiškai būtų sunaikinta stačiatikybė¹³. Kiti nesantaikos šaltiniai buvo pamatiniai. Abi šalys kaltino viena kitą nelegalia bažnytine veikla – bent jau taip atrodė jų puoselėtos vertybės kanonų teisės požiūriu. Tie kaltinimai atsirado iš 1596 m. spalio mėn. vykusių Bresto soborų, – kurių vieną sudarė unijos šalininkai, o kitą jos priešininkai – ir jų nutarimų abipusio vertinimo. Soboruose dalyvavę unitų ir stačiatikių hierarchai abipusiškai ekskomunikavo savo religinius priešininkus, tiksliau, jiems atstovavusius dvasininkus¹⁴. Nuo tada prasidėjo varžybos ir poleminėje literatūroje. Didelė dalis šių kūrinių buvo išspausdinta būtent Vilniaus spaustuovėse.

Dalis Vilniaus unitų ir stačiatikių ginčų vyko tiesiog miesto viešojoje erdvėje, paprastai šalia sakralinių unitų ir stačiatikių objektų, sudariusių abiejų konfesijų centrus sostinėje, arba net jų viduje. Šv. Dvasios ir Švč. Trejybės cerkvių bei vienuolynų išsidėstymas šalimais ir jų reikšmė lėmė tai, kad būtent čia dažniausiai kildavo religiniai sąmyšiai ar smulkūs susidūrimai. Juose dažnai dalyvaudavo pašaliniai žmonės, nepriklausantys nė vienam vienuolynui. Antai per 1598 m. stačiatikių Velykas (švenčiamas pagal Julijaus kalendorių) pirmą kartą surengtame ką tik pastatytos (1597 m.) Šv. Dvasios cerkvės užpuolime dalyvavo Vilniaus jėzuitų akademijos studentai ir miesto prastuomenės atstovai.

¹¹ T. Kempa, *Sprawy bractwa wileńskiego na sejmikach litewskich w czasie panowania Zygmunta III, Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce, 2013, s. 99–124.

¹² M. Szegda, *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613–1637)*, Warszawa, 1967, s. 57–67.

¹³ T. Kempa, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 55–64; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 226–227, 247–251, 254–256, 294–298, 339–364.

¹⁴ B. Kumor, *Geneza i zawarcie unii brzeskiej, Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łuźny, F. Ziejka, A. Karpiński, Kraków, 1994, s. 38–40; O. Halecki, *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, t. 2, Lublin–Rzym, 1998, s. 232–265; T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń, 1997, s. 146–148.

Per šiuos įvykius cerkvėje buvo sutrukdytos pamaldos, sumušti stačiatikių dvasininkai, taip pat keli stačiatikiai pasauliečiai, tarp jų Smolensko vaivadienės Daratos Valavičiūtės-Abramavičienės (*Dorota z Wołłowiczów Abramowiczowa*) tarnai¹⁵. Nėra žinių, kad šiuose įvykiuose būtų dalyvavę unitų dvasininkai ar vienuoliai, juolab kad tuo metu Švč. Trejybės vienuolyno unitų Bažnyčia dar nekontroliavo, o miesto valdžioje buvę rusėnai, kurie, remiantis Stepono Batoro privilegijomis, turėjo įtaką šio vienuolyno vyresniojo rinkimams¹⁶, dar nebuvo aiškiai pasisakę už uniją.

Rimčiausias stačiatikių ir unitų konfliktas Vilniuje įvyko 1608–1609 m., jis baigėsi galutiniu mieste buvusių cerkvių pasidalijimu. Šiame ginče pirmą kartą tiesiogiai dalyvavo abiejų tikėjimų vienuoliai, bent jau dalis jų. Prieš tai įvyko aštrus konfliktas tarp Šv. Dvasios brolijos ir metropolito I. Pociėjaus. Brolijos nariai Lietuvos Tribunole iškėlė bylą savo buvusiam vienuoliui ir Vilniaus brolijos mokyklos mokytojui Antonijui Grekovičiui (*Antoni Hrekowicz*), kurį neseniai buvo pradėjęs globoti I. Pociėjus. Grekovičių apkaltino intymiais santykiais su neįvardyta vienuole. 1605 m. Tribunolas skyrė jam mirties bausmę, tačiau įsikišo I. Pociėjus ir karališkasis rūmų (asesorių) teismas panaikino nuosprendį¹⁷. Nuo to laiko Lietuvos Tribunolas, kuriame vyravo kitatikiai ir Biržų Radvilų (kalvinų) klientai katalikai, ne kartą skelbė Vilniaus stačiatikiams palankius

¹⁵ Jono Abramovičiaus 1598 m. balandžio 30 d. laiškas Kristupui Radvilai, Valkaviskas, *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – AGAD), Archiwum Radziwiłłów (toliau – AR), dz. V, 16, k. 67–68; *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 21, ap. 2, b. 402, l. 86–93; *Российский государственный исторический архив* (Sankt Peterburgas) (toliau – РГИА), ф. 823, оп. 3, д. 75; *Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов* (toliau – АВАК), т. 8, Вильна, 1875, № 13–15, с. 29–39; Т. Кемпа, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 54; В. Г. Василевский, *Очерк истории города Вильны, ч. 1: Памятники русской старины в западных губерниях империи*, вып. 5, Санкт-Петербург, 1872, с. 51–52; М. Kosman, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie (schyłek XVI–XVII w.)*, *Kwartalnik Historyczny*, r. 79, 1972, z. 1, s. 18; Т. Кемпа, *Współpraca prawosławnych i ewangelików...*, s. 157–158.

¹⁶ Т. Кемпа, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 48–49.

¹⁷ *Archiwum domu Sapiehów*, t. 1 (toliau – ADS), wyd. A. Prochaska, Lwów, 1895, s. 460–461 (1605 m. birželio 20 d. Tribunolo nuosprendis); Teodoro Skumino Tiškevičiaus 1605 m. birželio 30 d. laiškas Leonui Sapiegai, *Dzikuškos (?)*, *Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków*, rkps. 51, l. 335–336; Ipatijaus Pociėjaus 1605 m. birželio 28 d. ir gruodžio 2 d. laiškai Leonui Sapiegai, ADS, nr. 561, 583, s. 458–460, 475–476; 1605 m. rugpjūčio 29 d. karaliaus panaikintas Tribunolo nuosprendis ir banicijos skyrimas, *АЮЗР*, т. 2, № 19, 21–22, с. 33–34, 36–38; Zigmanto III 1605 m. rugpjūčio 23 ir 29 d. laiškai Lietuvos Tribunolo deputatams, LVIA, f. 21, ap. 2, b. 410, l. 52–55; Banicijos, skirtos brolijos dvasininkams, 1605 m. rugsėjo 9 d. įrašas į Vilniaus pilies teismo knygas, ten pat, l. 101v; АВАК, т. 8, № 21–25, 27, 125, 221, с. 62–68, 70–71, 268–269, 558–559; *Описание документов западно-русских униатских митрополитов*, т. 1: 1470–1700, Санкт-Петербург, 1897, № 272, 276, 281, с. 118–120; *Археологический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси*, т. 10, Вильна, 1874, с. 216; Я. Ф. Головацкий, *Справа Братства церковного Виленскаго перед судом трибунальным Виленским с иеродиаконом Антонием Грековичем, передавшимся в Унию и осужденным на смерть 1605 года*, *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, 1859, ч. 3, с. 1–28; Т. Кемпа, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 255–256.

nuosprendžius, kuriuos vėliau karališkasis teismas, kuriam pirmininkavo Lietuvos kancleris, panaikindavo¹⁸.

1608 m. ginčas prasidėjo nuo to, kad metropolito I. Pociėjaus ir kelių pasauliečių unitų, tarp jų Naugarduko vaivados Teodoro Skumino Tiškevičiaus (*Teodor Skumin Tyszkiewicz*), iniciatyva prie Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės įsisteigė unitų brolija¹⁹. Tačiau pagrindinė konflikto priežastis buvo po studijų Romoje neseniai atvykusio J. Rutskio paskyrimas I. Pociėjaus vietininku Vilniuje. Oponentai vadino jį „Romos kunigu“. Maištautojai kaltino I. Pocijų ir jo vietininką unitų Bažnyčios lotynizacija ir bažnyčios tradicijų nepaisymu. Svarbu tai, kad J. Rutskiui ir metropolitui atsakė paklusti dauguma unitų dvasininkų, seniau pripažinusių I. Pociėjaus valdžią. Beje, tarp maištautojų buvo ne tik Vilniaus dvasininkai, prie jų prisidėjo unitai iš Naugarduko, Gardino, Trakų ir Minsko. Jiems vadovavo tie, kurie dėl J. Rutskio paskyrimo prarado daugiausia: Švč. Trejybės vienuolyno archimandritas Samuelis Sienčyla (*Samuel Sieńczyło*) ir Vilniaus protojerėjus Bartolomėjus Zaškovskis (*Bartłomiej Zaszkowski*). Čia buvo svarbi ir bažnyčios pajamų srauto kontrolė, nuo to laiko patikėta J. Rutskiui. Tai, kad 1608 m. rugpjūtį S. Senčyla atsakė paklusti I. Pociėjui, reiškė, kad Švč. Trejybės vienuoliai turėjo apsispręsti, kurią pusę palaikyti. Dalis jų pasyviai laukė, kaip klostysis įvykiai. Tačiau kiti aktyviai įsitraukė į konfliktą. Pats J. Rutskis taip pat buvo šio vienuolyno vienuolis, atsakingas už naujų religinių mokymą²⁰.

Maištininkai, kuriuos parėmė ir Šv. Dvasios brolija, nutarė 1608 m. gruodžio 5–6 d. naktį išmesti iš vienuolyno J. Rutskį bei jo šalininkus ir taip perimti visą šio dvasinio centro bei Švč. Trejybės cerkvės kontrolę. Tačiau sąmokslininkų planus atskleidė I. Pociėjaus vietininkas Vilniuje. Prie to turėjo prisidėti vienas iš vienuolių, J. Rutskio auklėtinis, būsimasis šventasis Juozapas Kuncevičius (*Jozafat Kuncewicz*), neseniai patekęs į vienuolyną, tačiau spėjęs pelnyti dalies brolių vienuolių pagarbą. J. Rutskis nutarė išnaudoti progą ir gruodžio 5 d. kartu su J. Kuncevičium bei I. Pociėjaus sekretoriumi Ilija Morochovskiu (*Eliasz Morochowski*) atvyko į Vilniaus rotušę ir ten paskelbė dalyvaujančių sąmokslė dvasininkų ir pasauliečių pavardes. Dėl to trumpam buvo suimti keturi miestiečiai stačiatikiai, Šv. Dvasios brolijos nariai: Semionas Krasovskis (*Semion Krassowski*), Piotras Kopecas (*Piotr Kopeć*), Izaokas Volkovičius (*Izaak Wołkowicz*) ir Ivanas Siečka (*Iwan Sieczka*). Be to, miesto valdžia liepė cechų milicijai dėl viso pikto pasirengti prireikus atremti ginkluotą sąmokslininkų išpuolį. Papildomų pajėgų miesto

¹⁸ Apie stačiatikybės gynimą Lietuvos Tribunele plačiau žr. T. Kempa, Trybunał litewski w obronie wolności wyznaniowej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku, *Zapiski Historyczne*, r. 76, 2011, z. 2, s. 29–50.

¹⁹ *АГОЗР*, т. 2, № 25, с. 42–43.

²⁰ T. Kempa, Wydarzenia wileńskie z lat 1608–1609..., s. 462–467; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 259–269.

valdžiai atsiuntė Vilniaus pavaivadis Dimitras Karpis (*Dymitr Karp*). Kai naktį pagal maištininkų sumanymą pradėjo gausti varpai, D. Karpio atsiųstas dalinys apsupo Švč. Trejybės cerkvę, taip paralyžiuodamas maištininkų veiksmus. Tad S. Sienčylai, kurį metropolitas I. Pociėjus oficialiai ekskomunikavo, nepavyko perimti viso vienuolyno kontrolės. Kova dėl Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės valdymo truko dar kelis mėnesius, tačiau pirmiausia seime ir teisme, nors pasitaikydavo ir gatvės incidentų. Tuo tarpu 1609 m. vasario 20 d. karalius paskyrė J. Rutskį Vilniaus archimandritu, o kovo 7 d., padedamas Zigmanto III pasiuntinio, jis perėmė visą Švč. Trejybės vienuolyno kontrolę. Galutinai I. Pociėjaus šalininkų jau perimtų Švč. Trejybės vienuolyno ir cerkvės likimas buvo įtvirtintas 1609 m. rugpjūčio pradžioje, kai Vilnių pakeliui į Smolenską aplankė Zigmantas III. Karaliaus nutarimais ir karališkojo teismo sprendimais visos Vilniaus cerkvės, išskyrus Šv. Dvasios cerkvę ir vienuolyną, vėl tapo pavaldžios unitų metropolitui ir jo vietininkui Vilniuje²¹.

1610 m. Vilniuje vyko viešas unitų ir stačiatikių disputas, kuriame turėjo dalyvauti dvasininkai, susiję su Šv. Dvasios vienuolynu ir brolija. Jame taip pat dalyvavo archimandritas J. Rutskis, galbūt ir J. Kuncevičius. Jis truko keturias dienas ir pirmiausia buvo skirtas Šventosios Dvasios kilmės problemai²². Galima daryti prielaidą, kad daugiau panašių disputų nevyko, juolab kad tais pačiais metais Šv. Dvasios vienuolynui ir brolijai buvo suduotas stiprus smūgis. Mat brolijos spaustuvėje buvo išspausdintas anoniminis veikalas *Threnos, to jest Lament jednej S. powszechney Apostolskiey Cerkwi...* ir karalius liepė ją uždaryti. Šiandien yra žinoma, kad šio veikalo autorius buvo Meletijus Smotrickis (*Melecjusz Smotrycki*). Stačiatikių spaustuvė keleriems metams persikėlė į Oginskių Vievio dvarą prie Vilniaus ir čia toliau tęsė savo veiklą. Anot katalikų, šis veikalas įžeidė katalikus ir patį popiežių. Todėl karalius įsakė konfiskuoti visą knygos tiražą, be to, kadangi nebuvo nustatytas knygos autorius, liepė suimti spaustuvininką (ir brolijos raštininką) Logviną Karpovičių (*Łogwin Karpowicz*), kuris veik dvejus metus praleido kalėjime. Iš jo išėjęs jis įstojo į Šv. Dvasios vienuolyną (priėmė Leontijaus vardą), o 1614 m. tapo jo vyresniuoju²³.

²¹ T. Kempa, Wydarzenia wileńskie z lat 1608–1609..., s. 467–486; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 269–293.

²² J. Rutskio 1610 m. kovo 14 d. laiškas L. Sapiegai, Vilnius, *Центральний державний історичний архів України* (toliau – ЦДІАУ), ф. 48, оп. 1, № 457.

²³ J. Rutskio 1610 m. kovo 14 d. laiškas L. Sapiegai, Vilnius, ten pat; L. Sapiegos 1611 m. sausio 19 d. raštas „rusų tikėjimo Vilniaus miestiečiams“ (juodraštis), *Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, rkps. 354, l. 73–74; Benedikto Vainos 1610 m. birželio 21 d. laiškas L. Sapiegai, Vilnius, ЦДІАУ, ф. 48, оп. 1, № 462; B. Vainos 1610 m. rugpjūčio 5 d. laiškas L. Sapiegai, Vilnius, ten pat, nr. 466; B. Vainos 1612 m. vasario 27 d. laiškas L. Sapiegai, Šešuoliai, ten pat, nr. 489; Zigmanto III 1610 m. gegužės 7 d. raštas LDK piliečiams, prie Smolensko, *АВАК*, т. 8, № 44, с. 93; Zigmanto III 1610 m. gegužės 7 d. raštas Vilniaus valdžiai, ten pat, nr. 45, p. 94–95; Zigmanto III 1610 m. gegužės 15 d. laiškas Jonui

Vėliau, ypač iki Zigmanto III valdymo pabaigos 1632 m., Vilniuje ir toliau kildavo unitų ir stačiatikių konfliktų. Tačiau dauguma ginčų, kuriuose priešininkais paprastai buvo Šv. Dvasios brolija ir unitų metropolitai, vykdavo teismuose arba seime. Kartais ginčų sprendimas buvo patikimas karališkiesiems arba Vilniaus miesto pareigūnams²⁴. Po 1608–1609 m. konflikto pastarieji akivaizdžiai buvo palankūs unitams, juolab kad 1621 m. stačiatikių atstovai buvo pašalinti iš miesto valdžios, nors po kelerių metų Vilniaus savivaldoje vėl pasirodė pavienių stačiatikių bendruomenės atstovų²⁵. Tačiau miesto valdžioje buvusių rusėnų stačiatikių jau niekada nebuvo daugiau nei unitų, išskyrus maskvėnų okupacijos laiką 1655–1660 m.²⁶ 1621 m. įvykiai prasidėjo nuo nelegalaus – bent jau Respublikos valdžios manymu²⁷ – naujų stačiatikių vyskupų iššventinimo, kurį atliko Karūnos rusėnų žemėse viešėjęs Jeruzalės patriarchas Teofanas. Tarp iššventintųjų buvo ir Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno vienuolis, puikus polemistas M. Smotrickis. Jis buvo iššventintas Polocko arkivyskupu. Kai kurie Vilniaus miestiečiai, Šv. Dvasios brolijos nariai, buvo apkaltinti dalyvavimu nelegaliame renginyje – M. Smotrickio chirotonijoje Kijeve. Apkaltintus miestiečius laikinai suėmė. Šiuo įvykiu buvo pasinaudota kaip patogiu pretekstu pašalinti iš miesto valdžios visus stačiatikius. Tai pavyko, nes Zigmantas III ir jo bendradarbiai įtikėjo metropolito J. Rutschio mestais kaltinimais ir patriarchą Teofaną ėmė laikyti Turkijos šnipu, tad ir su juo bendraujantys asmenys buvo potencialūs šnipai (nors suimtieji miestiečiai atkakliai neigė, kad iš viso lankėsi Kijeve)²⁸. Visa tai vyko Respublikai kariaujant su Turkija (1620–1621).

Tačiau grįžkime prie incidentų, kuriuose dalyvavo abiejų vienuolynų – Šv. Dvasios ir Švč. Trejybės – vienuoliai ir dvasininkai. XVII a. antrame ir trečiame dešimtmetyje jų būta mažiausiai kelių. Paprastai tai buvo ne itin pavojingi susidūrimai, pasibaigdavę kaltinimais, kad Šv. Dvasios dvasininkai ar vienuolyno pastatai buvo apmėtyti akmeni-

Ostrogiškiui, prie Smolensko, *Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, rkps. 2280/I, l. 74–74v; *Описание документов*, т. 1, № 326, с. 137; J. Tretiak, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, Kraków, 1912, s. 302–327; Л. В. Левшун, *Леонтий Карпович. Жизнь и творчество*, Минск, 2001, с. 31–35.

²⁴ T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 339–347.

²⁵ Plačiau apie tai žr.: T. Kempa, Wyrugowanie prawosławnych mieszczan z rady miejskiej Wilna w 1621 roku, *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa, 2006, s. 277–290; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 348–361.

²⁶ Nors 1636 m. Vladislovas IV davė privilegiją, kuria stačiatikiams leido posėdžiauti miesto taryboje lygiomis teisėmis su unitais ir Romos katalikais, *LVI*, SA 5104 (f. 23, ap. 1, 7), l. 307v; *АВАК*, т. 10, Вильна, 1879, № 623, с. 302.

²⁷ Reikėtų pabrėžti, kad naujų stačiatikių ir katalikų (abiejų apeigų) vyskupų skyrimas buvo Respublikos valdovo prerogatyva.

²⁸ Ten turėjęs dalyvauti tik šventikas Vasilijus iš Šv. Dvasios cerkvės Vilniuje, T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 353.

mis ar į juos šaudyta iš lanko. 1614 m. iš Švč. Trejybės vienuolyno komplekso paleistas akmuo pataikė archimandritui L. Karpovičiui į galvą, akmuo taip pat kliudė Šv. Dvasios cerkvės ir vienuolyno patronę Trakų pakamarienę Reginą Valavičiūtę-Oginskienę (*Raina z Wollowiczów Ogińska*)²⁹. 1614 m. rugpjūčio mėn. suaktyvėjo jėzuitų studentai, kurie, anot stačiatikių brolijos seniūnų, dėl religinių nesutarimų stipriai sumušė brolijos mokyklos mokytoją Martyną Voislavskį (*Marcin Wojslawski*)³⁰. 1615 m. rugpjūčio 3 d. vakare Švč. Trejybės vienuoliai ir tarnai kartu su vienuolyno „vyresniuoju“ J. Kuncevičiumi ir jame viešėjusiu Pinsko unitų vyskupu Paisiju Sachovskiu (*Pajsjusz Sachowski*) užpuolė Šv. Dvasios vienuolyną (su akmenimis ir ginklais, tik nenurodyta, kokiais). Anot teikusių skundus, panašių situacijų pasitaikydavę ir daugiau. Pavyzdžiui, Šv. Dvasios cerkvė buvo puldinėjama norint, be viso kito, dar ir sutrukdyti liturgiją. Be to, nuolat grasinta jos dvasininkams. Galiausiai, kaip buvo teigiama, priešais šią šventyklą buvo sumuštos miestietės stačiatikės. Įdomu yra tai, kad tuometinis (1615) Tribunolo maršalas Kristupas Sluška (*Krzysztof Sluska*) į Tribunolo knygas nenorėjo įrašyti šiuos įvykius aprašančio skundo³¹.

1617 m. Šv. Dvasios brolijos seniūnas Arnulfas Vyżykovskis (*Arnolf Wyrzykowski*) Vilniaus seimelyje kėlė klausimą dėl brolijos cerkvės apmėtymo akmenimis ir daugiau kaip 20 brolijos mokyklos mokinių sumušimo³². 1629 m. sausio 6 d. 19 val. įvyko eilinis Šv. Dvasios vienuolyno ginkluotas užpuolimas. Brolijos seniūnų Jono Oginskio (*Jan Ogiński*) ir Lauryno Drevinskio (*Ławryn Drewiński*) skundas rodo, kad anot jų apibūdinimo, užpuolime dalyvavo apsiginklavę Švč. Trejybės vienuolyno dvasininkai ir vienuoliai (kartu su tarnais), be to, ir „žmonių minia“ (*tluszcza ludzi*). Užpuolimo metu vienuolyno pastatų kompleksas buvo gerokai apgadintas. Taip pat nukentėjo tuo metu vienuolyne buvęs Slucko protojerėjus Andrejus Mużylovskis (*Andrzej Mużyłowski*), kuriam akmeniu pataikyta į veidą³³. Matyt, dėl šios priežasties brolija tikėjosi etmono Kristupo Radvilos užtarimo. Kaip Lietuvos protestantų, tiksliau, visų nekatalikų, lyderis jis ne kartą palaikė Vilniaus stačiatikius. Mat A. Mużylovskį protojerėjumi skyrė Radvilos (Sluckas priklausė šios giminės Biržų linijai)³⁴. 1630 m. tarp unitų ir stačiatikių vėl vyko konfliktas

²⁹ AGAD, AR, dz. II, suplement, 269; *Сборник документов уясняющих отношения латино-польской пропаганды к русской вере и народности*, Вильна, 1866, № 11, с. 52–55.

³⁰ *Описание документов*, т. 1, № 371, с. 151.

³¹ Ten pat, nr. 382, p. 155–156.

³² Vyżykovskis patraukė į teismą kitą seimelio dalyvį Jeronimą Narbutą (*Hieronim Narbutt*), nes šis neleido jam kalbėti apie Šv. Dvasios brolijos skriaudas, be to, teigė, kad Vyżykovskis nėra bajoras, *ABAK*, t. 8, № 49, с. 101–102.

³³ Šv. Dvasios brolijos seniūnų Jono Oginskio ir Lauryno Drevinskio skundas dėl Švč. Trejybės vienuolyno dvasininkų ir vienuolių Šv. Dvasios vienuolyno ginkluoto užpuolimo 1629 m. sausio 6 d., ten pat, nr. 52, p. 109–111.

³⁴ J. Oginskio 1629 m. liepos 9 d. laiškas K. Radvilai, Karmėlava, *AGAD*, AR, dz. V, 10704, k. 11.

dėl rusėnės miestietės palaidojimo. Šv. Dvasios vienuolyno atstovai teigė, kad buvo „pavogti“ jų bendratikės palaikai, „iki kraujo“ buvo sumušta šeimininkė namo, kuriame palaikai „laukė“ laidojimo iškilmių³⁵.

Unitų skundų dėl stačiatikių veiksmų Vilniuje išliko palyginti mažai. Unitai paprastai skundėsi, kad stačiatikių brolija neteisėtai naudojasi valdomis, kurios priklausė Švč. Trejybės brolijai dar iki Bresto unijos. Dauguma kvietimų į teismą prieš stačiatikius teikta dėl šios priežasties. Tačiau buvo ir kitokių situacijų, kai unitai kaltino dizunitus. 1624 m. Šv. Dvasios vienuolyno dvasininkai ir vienuoliai laikinai įkalino šventiką Pilypą Limontą (*Filip Limont*). Jis buvo stačiatikių šventikas Trakuose, tačiau perėjo į uniją³⁶. Matyt, stačiatikiai taip bandė jį priversti pakeisti sprendimą.

Reikėtų pridurti, kad unitai, taip pat ir Švč. Trejybės vienuolyno vyresnieji, bandė sutrukdyti stačiatikiams pastatyti naują mūrinę Šv. Dvasios cerkvę. XVI a. paskutiniajame dešimtmetyje statyta buvo medinė ir per maža, joje netilpo visi tikintieji. Mūrinę cerkvę pradėta statyti 1624 m. (o gal kiek anksčiau) be karaliaus leidimo³⁷. Į tai sureagavo ne tik Švč. Trejybės vienuolyno unitai, bet ir Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius (*Eustachy Wołłowicz*). 1625 m. karaliaus sprendimu naujosios šventyklos statyba buvo sustabdyta. Tačiau ji statyta bajorams priklausančioje žemėje, todėl brolijos nariai netrukus atnaujino statybas. Galiausiai 1629 m. statybos sustojo, nes valdovas dar kartą uždraudė jas tęsti ir nustatė didelį užstatą (baudą, jei draudimo bus nepaisoma) – 200 tūkst. kėpų lietuviškų grašių³⁸. Vis dėlto naujas karalius Vladislovas IV leido statybas pabaigti. Cerkvė statyta XVII a. ketvirtą ir penktą dešimtmečiais, o unitai ir Romos katalikai jau nebandė statybų sutrukdyti³⁹.

Taigi Vladislovo IV valdymo laikais unitų hierarchai susitaikė su tuo, kad Vilniuje buvo vienintelis stačiatikybės centras – Šv. Dvasios cerkvė, vienuolynas ir brolija. Tai jie parodė jau 1632 m. konvokaciniame ir elekciniaame seimuose. Pasikeitus konfesinei po-

³⁵ *Акты относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, т. 4, Санктъ-Петербургъ, 1851, № 229, s. 519.

³⁶ *Описание документов*, т. 1, № 506, с. 190–191.

³⁷ *АВАК*, т. 10, с. 217 (pkt. 16).

³⁸ *РГИА*, ф. 823, оп. 1, д. 521, л. 1; *Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*, vol. 1 (1622–1667), ed. A. Welykyj, Romae, 1953, nr 57, s. 38 (Vilniaus vyskupo pasveikinimas iš Romos su tuo, kad Vilniuje užkirta kelią „schizmatikų“ akcijai, 1629 m. birželio 1 d.); *РГИА*, ф. 823, оп. 1, д. 556; ten pat, b. 564; ten pat, ap. 3, b. 238, pkt. 5; *Epistolae metropolitaram Kioviensium catholicorum*, vol. 2 (1637–1674): *Raphaelis Korsak, Antonii Sielava, Gabrielis Kolenda*, ed. A. Welykyj, Romae, 1956, nr 20, s. 74; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 365–366.

³⁹ Vladislovas IV akivaizdžiai leido tai daryti 1633 m. kovo 18 d. ir 1638 m. balandžio 27 d. privilegijose Šv. Dvasios brolijai, *Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast: Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi i w różnych sprawach*, t. 2, Wilno, 1843, nr 42, s. 118–125; *РГИА*, ф. 823, оп. 3, д. 238, л. 14–15; T. Kempa, *Wileńskie bractwo św. Ducha...*, s. 65.

litikai Vladislavo IV laikais, vilniečiai stačiatikiai dėl didesnio jų skaičiaus mieste turėjo gauti ir kitas šventyklas. Remiantis elekciniame seime priimtais vadinamaisiais „nura-minimo punktais“, naujasis karalius nutarė perduoti stačiatikiams šias cerkves: Voskre-senskaja (Prisikėlimo) ir Šv. Jurgio Rasose („nura-minimo punktų“ galutinėje versijoje ši cerkvė jau nepaminėta). Be to, sostinėje dizunitai turėjo gauti du sklypus, kuriuose seniau stovėjo Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Paraskevės (Piatnicos) cerkvė, jose turėjo būti pastatytos naujos šventyklos⁴⁰. Tačiau 1633 m. liepos mėn., kai į Vilnių atvyko karališ-kasis komisaras Konstantinas Zaleskis (*Konstanty Zaleski*) su įsakymu įgyvendinti šiuos nutarimus, Vilniaus unitų dvasininkai, Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvės šventi-kas Nikolajus Rybinskis (*Mikolaj Rybiński*) ir šventikas Silvestras Kotlubajus (*Sylwester Kotubaj*), metropolito vardu neleido atiduoti stačiatikiams cerkvių ir sklypų. Panašiai nutiko ir 1636 m., kai vėl buvo bandoma perduoti stačiatikiams minėtus sklypus ir cer-kves⁴¹. Taigi ir vėliau (neskaičiuojant maskvėnų okupacijos) stačiatikiai Vilniuje turėjo tik Šv. Dvasios cerkvę, prie jos vienuolyną, spaustuve, mokyklas ir broliją.

Vladislavo IV valdymo laikais stačiatikių padėtis Vilniuje pastebimai stabilizavosi. Jie galėjo ne tik baigti statyti mūrinę Šv. Dvasios cerkvę, bet unitų Švč. Trejybės brolija ir vienuolynas pagaliau liovėsi pretenduoti į dalį valdų, priklausiusių Vilniaus stauropigijai, t. y. senajai dar stačiatikiškai Švč. Trejybės brolijai, turėjusiai stauropigijos – tiesiogi-nio pavaldumo Konstantinopolio patriarchui privilegiją, ir kurios teises vėliau perėmė Šv. Dvasios brolija. Tarp kaimynystėje esančių vienuolynų kildavę tik pavienių konfliktų. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu dalis jų buvo susiję su tuo, kad asmenys, susipriešinę su savo konfesine bendruomene, dažnai pareidavę į kitą pusę. Dėl šios priežasties 1637 m. balandį Švč. Trejybės vienuolyno archimandritas Aleksejus Dubovičius (*Aleksy Dubo-wicz*) ir vienuoliai apskundė Šv. Dvasios vienuolyno vyresnįjį Samuelį Šitiką Zaleskį (*Samuel Szycik Zaleski*) ir vienuolius, kurie kartu su keliais miestiečiais stačiatikiams jėga pačiupo ir nuvedė į savo vienuolyną jaunuolį, be to, visaip grasindami vienuoliams uni-tams, pas kuriuos šis jaunuolis anksčiau gyveno⁴². Matyt, šis skundas buvo atsakymas į stačiatikių iškeltą bylą Švč. Trejybės vienuolyno vyresniajam ir vienuoliams, kurie 1637 m. balandžio 5 d. užpuolė stačiatikių laidotuvių eiseną, po to kapinių varpinėje uždarė eisenos dalyvį, kailiadirbį Pavelą Semenovičių (*Paweł Siemienowicz*) ir vertė jį

⁴⁰ РГИА, ф. 823, оп. 1, д. 615, л. 8v; *Описание документов*, т. 1, № 616, с. 227; Vladislavo IV 1633 m. kovo 16 d. laiškas Vilniaus pateisėjui ir pilininkui Konstantinui Zaleskiui, Krokuva, LVIA, f. 610, ap. 3, b. 193, l. 5–6; *Zbiór dawnych*, t. 2, nr 92, s. 205–206.

⁴¹ Jonušas Radvila dar 1650 m. po Zborivo sutarties su Bogdanu Chmelnickiu (1649) pasikeitus politinei situacijai, kurioje sustiprėjo stačiatikių pozicija Bresto unijos atžvilgiu, mėgino perduoti cerkvę stačiatikiams. Tačiau, atrodo, jam nepavyko to padaryti, РГИА, ф. 823, оп. 4, д. 344; *Описание документов*, т. 1, № 793, с. 293.

⁴² АВАК, т. 8, № 59, с. 121–122.

prisipažinti, kad įvykdė kažkokį išpuolį prieš Švč. Trejybės bažnyčią, be to, liepė n-lankyti Šv. Dvasios bažnyčios. Stačiatikiai taip pat skundėsi, kad unitai grasino jiems, sakydami: „lai tie popai schizmatikai žino, kad ir jiems bus tas pats, kai tik imsime skambinti varpais“⁴³. Nepaisant šių grasinimų, stačiatikių ir unitų vienuolių kaimynystė po to keliolika metų buvo gana rami.

Santykiai paaštrėjo – beje, ne tik tarp šių konfesinių grupių – dėl maskvėnų okupacijos, kurios metu stačiatikiai tapo privilegiuota grupe. Caro valdžia unitų netoleravo. Pagal 1657 m. caro įsaką jie turėjo pereiti į stačiatikybę arba pasitraukti iš Maskvai pavaldžios LDK teritorijos⁴⁴. Tačiau šis įsakas nebuvo besąlygiškai įgyvendinamas, bent jau Vilniuje. Vis dėlto nedidelė tuo metu mieste buvusi unitų grupė maskvėnų okupacijos laikotarpiu neturėjo jokios cerkvės. Senosios unitų šventyklos buvo sunaikintos, atiduotos stačiatikiams arba uždarytos. Oficialiai unitai negalėjo dalyvauti jokiose pamaldose net privačiuose namuose. Dauguma Švč. Trejybės unitų dvasininkų ir vienuolių pasitraukė iš Vilniaus dar prieš tai, kai 1655 m. rugpjūtį miestą užėmė Maskvos kariuomenė⁴⁵. Dalis unitų vienuolių, panašiai kaip ir kiti vilniečiai, laikinai prisiglaudė Prūsijoje (daugiausia Karaliaučiuje), kiti ilgesniam ar trumpesniam laikui apsistojo bazilijonų vienuolynuose Naugarduke, Žyrovčiuose ar Bytenėje. Švč. Trejybės cerkvę ir vienuolyną perėmė Šv. Dvasios vienuolyno dvasininkai ir vienuoliai⁴⁶.

Išvadavus Vilnių unitai apskundė Šv. Dvasios vienuolyno stačiatikius. Metropolitais Gabrielius Kolenda šio vienuolyno dvasininkus ir vienuolius netiesiogiai net kaltino išdavyste, nes jie neva su duona ir druska pasitiko įžengiančią Maskvos kariuomenę. To nepatvirtina jokie kiti šaltiniai, tačiau šią informaciją noriai pasigavo XIX a. rusų istoriografija⁴⁷. Šiame

⁴³ Ten pat, nr. 60–61, p. 123–125; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawoslawni w obronie swobod wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń, 2007, s. 451.

⁴⁴ *Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею*, т. 4, Санкт-Петербург, 1842, № 115, ы. 261; *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2: 1655–1661 m. Rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, sud. E. Meilus, par. I. Gerasimova, E. Meilus, S. Žemaitis, Vilnius, 2011, nr. 180, p. 346–347; A. Rachuba, Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655–1661, *Lithuania*, 1994, nr 2(11)–3(12), s. 66; Г. Сагановіч, *Невядомая вайна 1654–1667*, Минск, 1995, с. 73.

⁴⁵ 1658 m. Vilniuje gyveno unitų dvasininkas Mikalojus Rybinskis, nepaisant draudimų jis stengėsi atlikti ganytojiškas pareigas. Jis tuokė, krikštijo, atliko liturgines pamaldas, И. Герасимова, *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*, Санкт-Петербург, 2015; E. Meilus, *Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661, Litwa w erze Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa, 2006, s. 135; A. Mironowicz, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok, 1997, s. 140, 48 išnaša; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 452–453.

⁴⁶ T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 453.

⁴⁷ Gabrieliaus Kolendos 1671 m. gruodžio 18 d. laiškas Tikėjimo skleidimo kongregacijai, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 3, ed. A. Theiner, Romae, 1863, s. 600; Д. Сцепуро, *Виленское Свято-*

kontekste reikėtų pabrėžti, kad Šv. Dvasios vienuolyno stačiatikiai vienuoliai stengėsi išgabenti ir paslėpti nuo maskvėnų įvairias brangenybes, o tai neabejotinai rodo, kad jie bijojo užpuolikų⁴⁸. Šv. Dvasios vienuolyno vietininkas Daniilas Dorofejevičius (*Daniel Dorofiejewicz*) Maskvos okupacijos laikais kelis kartus tarpininkavo tarp miesto gyventojų atstovų ir caro, taip pat 1656 m. dalyvavo tarpininkavimo misijoje fronte. Kita vertus, yra žinoma, kad maskvėnų valdžiai Vilniuje jis teikė informaciją apie Respublikos politinę padėtį, pvz., apie seimų eigą. Taip pat užsimenama, kad jis teikė karinę informaciją apie Vilniaus apylinkėse stovinčius lenkų ir lietuvių dalinius. Tačiau nėra žinoma, ar tai jis darė savo noru, ar verčiamas maskvėnų įgulos vadų⁴⁹.

Tačiau karalius Jonas Kazimieras atmetė Šv. Dvasios vienuolyno dvasininkų ir vienuolių kaltinimus išdavyste, kuriuos netiesiogiai kelė unitų dvasininkai, akivaizdžiai nekreipdamas į šiuos kaltinimus jokio dėmesio. 1661 m. birželį karalius rašė miesto valdžiai, kad Šv. Dvasios brolijos nariai ir vienuoliai, „nors gyveno valdant priešams, mums ir Respublikai rodė geranorišką ištikimybę, mus įspėdavo norėdami pasitarnauti mūsų garbei ir padėjo mūsų kariuomenei įeiti į mūsų miestą Vilnių“⁵⁰. Šiame dokumente karalius minėjo priešų ir neapmokamos lenkų bei lietuvių kariuomenės suniokotas vienuolyno valdas. Todėl valdovas atleido vienuolyną nuo visų prievolių kariuomenei ir paskelbė „globosiąs [...] visus žmones, dvasininkus ir pasauliečius, gyvenančius vienuolyne ir [vienuolyno] palivarkuose“. Šis fragmentas, ypač ištrauka apie „įspėjimus“, galėtų reikšti, jog stačiatikiai vienuoliai lenkų ir lietuvių pusei, galbūt kartais ir pačiam karaliui, perduodavo informaciją apie maskvėnų padėtį Vilniuje ir jo apylinkėse. Tai turėjo žinoti ir tam pritarti Daniilas Dorofejevičius. Gali būti, kad karo su Maskva metu šis dvasininkas sąmoningai žaidė dvigubą žaidimą, siekdamas asmeniškai apsidausti, taip pat užtikrinti Šv. Dvasios vienuolyno saugumą, kad ir kaip susiklostytų karo eigos scenarijai⁵¹.

Vis dėlto po Maskvos okupacijos unitai labiausiai priekaištavo Šv. Dvasios vienuolyno stačiatikiams dėl pasisavinto turto, kuris seniau priklausė unitams ir buvo saugomas Švč. Trejybės vienuolyno teritorijoje. Jo archimandritas Benediktas Terleckis teigė, kad

Духовское братство в XVII и XVIII столетиях, Київ, 1899, с. 131; Ф. Смирнов, *Виленский Св.-Духов монастырь. Историческое описание*, Вильна, 1888, с. 102.

⁴⁸ J. Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków, 2012, s. 406–407; Д. Сцепуро, *Виленское Свято-Духовское братство...*, с. 132; Т. Кемпа, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 460.

⁴⁹ И. Герасимова, *Под властью русского царя...*, с. 194–196; Т. Кемпа, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 461–463; E. Meilus, *Przynależność etniczna wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem, Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*, Kraków, 2000, s. 93; plg. ten pat, p. 103.

⁵⁰ АВАК, т. 9, Вильна, 1878, № 67, с. 185–186.

⁵¹ Т. Кемпа, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 462–463.

stačiatikiai vienuoliai ir pasauliečiai, susiję su Šv. Dvasios brolija, grobstė turtą kartu su maskvėnais. Unitai reikalavo, kad Šv. Dvasios vienuolyno vyresnieji gražintų pagrobtas brangenybes, kurias įvertino 100 tūkst. kėpų lietuviškų grašių. Tarp išgrobstytų daiktų minėjo ikonas, auksinius ir sidabrinus liturginius reikmenis, kryžius, knygas, kilimus, staltieses, liturginius rūbus, taip pat du varpus, mažą ir didelį, vadinamą „Gulbe“. Unitai taip pat reikalavo gražinti dvejus palaikus, paimitus iš Švč. Trejybės cerkvės ir perkeltus į Šv. Dvasios šventyklą. Tai buvo XVII a. pradžios Maskvos patriarcho Ignatijaus, atvykusio į Respubliką per Didžiąją sumaištį ir perėjusio į unitų tikėjimą, palaikai. Įdomu tai, kad kiti palaikai buvo metropolito J. Rutschio, kuriuos stačiatikiai neva „niekino“ ir taip „keršijo“⁵².

D. Dorofejevičius, atsakęs Šv. Dvasios vienuolyno vyresniojo Josifo Neliubovičiaus-Tukalskio (*Józef Nielubowicz-Tukalski*) vardu, neigė unitų kaltinimą, neva stačiatikių vienuoliai kartu su maskvėnais plėšė unitų šventyklas. Nuginčijo, kad jie pasisavino Švč. Trejybės cerkvės reikmenis ir lobius, galiausiai, kad į savo cerkvę perkėlė patriarcho Ignatijaus ir metropolito J. Rutschio palaikus. Jis savo ruožtu kaltino unitų dvasininkus, kad jie „be jokios menkiausios priežasties, tik ypač dėl kažkokio nepagrįstai ataklaus nepalankumo nusiteikę prieš šventąją rusų Stačiatikių bažnyčią ir tikėjimą, norėdami ją sunaikinti ir su šaknimis išrauti prasimanydavo ir dabar prasimano nebūtų dalykų ir įvairių būdų, kaip apšmeižti mus Jo Karališkajai Didenybei ir mūsų Maloningajam Ponui bei Respublikai ir sukelti pasibjaurėjimą minėtuoju Šv. Dvasios konventu ir kitais, išpažįstančiais tą patį tikėjimą“. Pašauktieji į teismą taip pat pareiškė, kad unitų dvasininkai gerai žino, jog Švč. Trejybės cerkvės altorių ir didįjį varpą paėmė Maskva, o Šv. Dvasios vienuolyno dvasininkai „juos atgavo dėka didelių pastangų ir išlaidų“⁵³. Deja, paaiškėjo, kad varpas sudužęs. Pridurkime, kad 1676 m. burmistras unitas Ivanas Ogurcevičius (*Jan Ohurcewicz*) Švč. Trejybės cerkvei ir vienuolynui fundavo du varpus, vieną jų išliejo iš sudaužytos „Gulbės“⁵⁴. Sunku pasakyti, ar Šv. Dvasios vienuolyno ir cerkvės teritorijoje buvo rasta ir kitų daiktų, anksčiau priklausiusių unitams. Taip galėjo būti, tačiau netenka abejoti, kad unitų kaltinimai stačiatikiams dėl Švč. Trejybės cerkvės ir vienuolyno apiplėšimo buvo gerokai perdėti. Tai rodo įsitikinimas, skambėjęs D. Dorofejevičiaus atsakymuose į unitų kaltinimus. Šiaip ar taip, šis konfliktas netrukus baigėsi, nes vėliau šios bylos pėdsakai pranyksta. Vadinasi, kaltinimai buvo sėkmingai atremti.

⁵² Iš tikrųjų metropolito J. Rutschio palaikai buvo išvežti į Maskvos valstybės gilumą, iš kur į Vilnių jau negrįžo, A. Mironowicz, *Prawosławie i unia...*, s. 130.

⁵³ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. *Vilniaus miesto tarybos knyga*, sud. E. Meilus, par. M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011, nr. 416, p. 545–547; *ABAK*, t. 9, № 66, c. 182–184.

⁵⁴ M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno, 1924, s. 73; И. Герасимова, *Под властью русского царя...*, с. 223–224.

Apie tiesioginius Šv. Dvasios ir Švč. Trejybės vienuolynų vienuolių konfliktus XVII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais žinių nėra. Akivaizdu, kad atslūgo emocijos, susijusios su kaltinimais iš Maskvos okupacijos laikų. Be to, tuo metu labai suaktyvėjo studentai jėzuitai. Be abejo, ryškiausias riaušių jiems dalyvaujant pavyzdys yra 1682 m. Vilniaus kalvinų bažnyčios ir kapinių sunaikinimas⁵⁵. Tačiau 1683 m. gruodį jie taip pat užpuolė Šv. Dvasios cerkvės ir vienuolyno teritoriją. Šis konfliktas baigėsi susitaikymu komisarų teisme, nors tai buvo kompromisas, palankus Vilniaus akademijai ir jos studentams⁵⁶.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad dėl unitų Švč. Trejybės cerkvės bei vienuolyno ir stačiatikių Šv. Dvasios šventyklos bei vienuolyno artimos kaimynystės neabejotinai kartais kildavo įtampa. Vaidų priežastys kartais buvo pamatinės, nes radosi iš požiūrio į 1595–1596 m. nutarimus, sukūrusius Respublikoje unitų Bažnyčią, susijusią su Romos katalikų Bažnyčia. Bet tiesioginės ginčų priežastys dažniausiai būdavo menkos, kartais jie kildavo dėl konkurencijos, stengiantis pritraukti tikinčiuosius. Patys neramumai dažnai pasireiškėdavo apsižodžiovimu, akmenų svaidymu į vienuolynų pastatus, kartais į dvasininkus ir vienuolius, priešininkų sumušimu. Matyt, daug kas priklausė ir nuo tokių sumaiščių dalyvių temperamento.

Reikėtų pridurti, kad daugiausia abiejų šalių dvasininkų ir pasauliečių susirėmimų gatvėje vykdavo tada, kai suintensyvėdavo Vilniaus unitų ir stačiatikių bylinėjimaisi teismuose ar pagyvėjus religinei polemikai. Tai ypač pastebima XVII a. pirmame–trečiame dešimtmečiais valdant Zigmantui III, taip pat keliolika metų po Maskvos okupacijos. Tada įtampa tarp stačiatikių ir unitų buvo didžiausia. Tačiau nė vienos XVII a. sumaišties, kurioje dalyvavo abi pusės, negalima lyginti su garsiausiais Vilniaus kalvinų užpuolimais (1591, 1611, 1682) siekiant sunaikinti jų šventyklą ir šią grupę išvaryti iš Vilniaus. Reikia pridurti, kad Vilniaus akademijos studentams stačiatikiai nekeldavo tokių neigiamų emocijų kaip evangelikai, kurių užpuolimuose akademijos jaunimas atliko pagrindinį vaidmenį. Šiuo požiūriu būdinga yra tai, kad XVII a. pirmojoje pusėje Vilniaus jėzuitų spaustuvėje nebuvo išspausdintas nė vienas poleminis veikalas, remiantis Bresto uniją ir nukreiptas prieš stačiatikius.

⁵⁵ B. Zwolski, Zburzenie zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w 1682 r., *Ateneum Wileńskie*, t. 12, 1937, s. 482–514; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 491–523.

⁵⁶ *Archivum Romanum Societatis Iesu* (Roma), Lith., 42, fol. 209v–210; *ABAK*, t. 8, № 231, c. 600–601; ten pat, t. 9, nr. 88, p. 245–247 (čia aprašyti įvykiai datuojami 1683 m. gruodžio 13 d., matyt, data buvo perskaityta klaidingai); L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 3, Rzym, 1987, s. 84–86; В. Г. Васильевский, *Очерк истории города Вильны, ч. 2: Памятники русской старины в западных губерниях империи*, вып. 6, Санкт-Петербург, 1874, s. 86; Ф. Смирнов, *Виленский Св.-Духов монастырь*, с. 129–130; J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno, 1840, s. 63–64 (Kraševskis šiuos įvykius klaidingai datuoja 1680 m.); S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 3, cz. 2, Lwów, 1902, s. 1026–1027; T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie...*, s. 486–487.

XVIII a. Šv. Dvasios cerkvė ir vienuolynas Vilniuje mažiausiai kelis kartus buvo užpultas su ginklais. Vienuolyno vyresnėji teigė, kad šiuose ekscesuose taip pat dalyvavo bazilijonai iš priešais stovinčio Švč. Trejybės vienuolyno. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad per šiuos puolimus stačiatikių sakraliniai objektai rimtai nenukentėjo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad beveik visos tokios sumaištys vyko XVIII a. pirmojoje pusėje. Tada pagrindinis Romos katalikų ir unitų veiksmų tikslas buvo palenkti stačiatikius pereiti į katalikybę (nesvarbu, kokių apeigų)⁵⁷. Iš tikrųjų stačiatikių grupė, susijusi su Šv. Dvasios vienuolynu ir brolija, sumažėjo ir nebuvo reikšminga nei Vilniuje, nei LDK. Todėl ji nesukeldavo tokių emocijų, kokios pasireikšdavo ankstesniu laikotarpiu.

Iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė

Literatūra

BARONAS, Darius. Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m. In: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5: *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė*. Sud. L. Jovaiša. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 2012, p. 47–97.

BRENSTEJN, Michał. *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wilno: Księgarnia stowarzyszenia nauczycielstwa polskiego w Wilnie, 1924.

CHOMIK, Piotr. Drukarnie wileńskiego bractwa św. Ducha w XVII wieku. In: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*. Red. Z. Abramowicz. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, s. 361–371.

HALECKI, Oskar. *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, t. 2. Lublin–Rzym: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1998.

KEMPA, Tomasz. Kanclerz Lew Sapieha a Kościół unicki. In: *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna*. Red. K. Stępnik. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007, s. 27–42.

KEMPA, Tomasz. *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.

KEMPA, Tomasz. *Konstanty Wasyl Ostrogiński (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997.

KEMPA, Tomasz. Мiкалай Крыштаф Радзiвiл Сiротка i Берасцейская унiя, *Arche*, 2015, no. 6, c. 74–97.

KEMPA, Tomasz. Nieznane listy dotyczące genezy unii brzeskiej (1595/1596), *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, r. 44, 2000, s. 109, 113–126.

KEMPA, Tomasz. Sprawy bractwa wileńskiego na sejmikach litewskich w czasie panowania Zygmunta III. In: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Red.

⁵⁷U. Pawluczuk, *Osiemnastowieczne Wilno – miasto wielu religii i wyznań*, Białystok, 2015, s. 168–170.

H. Lulewicz, M. Wagner. Siedlce: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2013, s. 99–124.

KEMPA, Tomasz. Trybunał litewski w obronie wolności wyznaniowej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku, *Zapiski Historyczne*, r. 76, 2011, z. 2, s. 29–50.

KEMPA, Tomasz. Wileńskie bractwo św. Ducha jako centrum obrony prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 21, 2004, s. 51–52.

KEMPA, Tomasz. Wydarzenia wileńskie z lat 1608–1609 – konflikt duchowieństwa obrządku greckiego z metropolitą kijowskim Hipacym Pociemem, *Przegląd Wschodni*, t. XI, 2004, z. 3(43), s. 462.

KEMPA, Tomasz. Wyrugowanie prawosławnych mieszczan z rady miejskiej Wilna w 1621 roku. In: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. W. Kriegseisen, A. Rachuba. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2006, s. 277–290.

KEMPA, Tomasz. *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.

KEMPA, Tomasz. Współpraca prawosławnych i ewangelików na terenie Wilna w latach 1596–1603. In: *Silva rerum nova. Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*. Vilnius: Aidai; Miensci: Athenaum, 2009, s. 155–161.

KOSMAN, Marcelli. Konflikty wyznaniowe w Wilnie (schyłek XVI–XVII w.), *Kwartalnik Historyczny*, r. 79, 1972, z. 1, s. 3–23.

KRASZEWSKI, Józef I. *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2. Wilno, 1840.

KUMOR, Bolesław. Geneza i zawarcie unii brzeskiej. In: *Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*. Red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Karpiński. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1994, s. 38–40.

MEILUS, Elmantas. Przynależność etniczna wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem. In: *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*. Red. J. Wyrozumski. Kraków: Międzynarodowe centrum kultury, 2000, s. 91–103.

MEILUS, Elmantas. Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661. In: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. W. Kriegseisen, A. Rachuba. Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN, 2006, s. 129–143.

MIRONOWICZ, Antoni. *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*. Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1997.

NIEDŹWIEDŹ, Jakub. *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 2012.

PAWLUCZUK, Urszula A. *Osiemnastowieczne Wilno – miasto wielu religii i wyznań*. Białystok: Wydawnictwo i Drukarnia „Libra“ S.C., 2015.

PIECHNIK, Ludwik. *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 3: *Próby odnowy Akademii wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730*. Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu“, 1987.

RACHUBA, Andrzej. Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655–1661, *Lithuania*, 1994, nr. 2(11)–3(12), s. 63–72.

SZEGDA, Mirosław. *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613–1637)*. Warszawa: Akademia teologii katolickiej, 1967.

TRETIK, Józef. *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1912.

ZAŁĘSKI, Stanisław. *Jezuici w Polsce*, t. 3, cz. 2. Lwów: Drukarnia Ludowa, 1902.

ZWOLSKI, Bogumił. Zburzenie zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w 1682 r., *Ate-neum Wileńskie*, t. 12, 1937, s. 482–514.

ВАСИЛЕВСКИЙ, Василий Г. *Очеркъ истории города Вильны*, ч. 1: *Памятники русской старины в западных губерниях империи*, вып. 5: *Вильна*. Изд. П. П. Батюшков. Санкт-Петербург: [Изд. мин. внутр. дел], 1872, с. 9–80; ч. 2: *Памятники русской старины в западных губерниях империи*, вып. 6: *Вильна*. Изд. П. П. Батюшков. Санкт-Петербург, 1874, с. 1–112.

ГЕРАСИМОВА, Ирина В. *Под властью русского царя. Социокультурная среда Вильны в середине XVII века*. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015.

САГАНОВИЧ, Генадзь. *Невядомая вайна 1654–1667*. Минск: Навука і тэхніка, 1995.

СМИРНОВ, Флегонт К. *Виленский Св.-Духов монастырь. Историческое описание*. Вильна, 1888.

СЦЕПУРО, Дмитрий А. *Виленское Свято-Духовское братство в XVII и XVIII столетиях*. Киев: тип. И. И. Горбунова, 1899.

ЛЕВИШУН, Любовь В. *Леонтий Карпович. Жизнь и творчество*. Минск: Экономпресс, 2001.

A DIFFICULT NEIGHBOURHOOD? CONFLICTS BETWEEN VILNIUS ORTHODOX MONASTERY OF THE HOLY SPIRIT AND THE UNIAT MONASTERY OF THE HOLY TRINITY IN THE 17TH CENTURY

Summary

TOMASZ KEMPA

The article analyses conflicts that would escalate in the 17th century between two religious centres, namely the Orthodox monastery of the Holy Spirit, accompanied by Orthodox schools, a sodality and a printing-house, and the Uniate Monastery of the Holy Trinity which also included a sodality and a printing-house, coexisting in immediate neighbourhood in Vilnius, the capital of the Grand Duchy of Lithuania. In the 17th–18th century these two were the leading Orthodox and Uniate religious centres in Lithuania. The Union of Brest, concluded between the Orthodox and Roman Catholic churches in 1596, marked the outbreak of the first conflicts between Uniate and Orthodox churches. Shortly after Metropolitan Ipatijus Pociėjus (Ипатъ Почиѣй), active supporter of the union, was appointed the head of the Uniate Church (1599/1600), Vilnius monastery of the Holy Trinity became the religious centre

for the part of the Orthodox Church which accepted the Union of Brest and was referred to as the Uniate Church. The Metropolitan also meant to take away the monastery of the Holy Spirit from the Orthodox Church, but failed as the said monastery was erected on the land of its noble founders, rather than that of the sovereign or the city. Disagreements between the monasteries of the Holy Trinity and the Holy Spirit, most often arising with regard to the property in their possession, were settled in courts, sejms (parliaments) of Poland and Lithuania or sejmiks (local parliaments) of Vilnius powiat. At times the disagreements would escalate into street clashes or attacks on the rivals. The unrests of this type, however, had never been a match to the violent clashes between Catholics and Calvinists also occurring in the 17th century Vilnius where students of the Jesuit Vilnius Academy played an active role. Conflicts between the monasteries of the Holy Trinity and the Holy Spirit were particularly intense in the 1600–1620s, under the rule of King Sigismund III Vasa. As his successor Władysław IV Vasa ascended to the throne, conflicts de-escalated, however, Vilnius Uniate Church was successful in its resistance against the attempts to enhance the influence of the Orthodox Church and expand its possessions in the capital, undertaken with the King's knowledge and consent. In 1655–1660 Vilnius was occupied by the Muscovite forces. During this period the Uniate Church was outlawed. After the liberation of the capital, the Uniate monks started accusing their Orthodox counterparts of collaboration with the invaders and appropriation of the riches stored in the monastery and church of the Saint Trinity. Most of these accusations proved invalid. King John II Casimir Vasa took the part of the monks of the Holy Spirit monastery stating that they were furnishing the authorities with useful information about the Muscovite forces and played an important role in the liberation of Vilnius. In the last decades of the 17th century disagreements between the monasteries of the Holy Trinity and the Holy Spirit subsided. The 18th century saw only sporadic outbursts of such conflicts, yet much less violent than those of the previous century. In the 18th century Vilnius Orthodox community was weakened to the extent that it was no longer able to get involved in any emotional rivalry over the influence with the Uniate Church.

Gauta 2016 m. lapkričio mėn.
Priimta 2016 m. gruodžio mėn.

Tomasz Kempa – Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje. Profesorius, habil. daktaras
Adresas: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut historii i archiwistyki, ul. W. Bojar-
skiego 1, 87–100 Toruń.
El. paštas: tkempa@umk.pl